

***Arifjanova Shoira Abduraxmonovna***

*Aniq va ijtimoiy fanlar Universiteti (AIFU)*

*Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi*

*2- kurs magistr talabasi*

***Anotatsiya:*** *Ushbu maqolada nutqiy etiket va ularning jamiyatda tutgan o‘rni, nutqiy etiket jamiyat a‘zolari o‘rtasidagi madaniy aloqalarni tartibga soluvchi muhim omil sifatida tilshunoslikda alohida o‘rin tutishi, nutqiy etiket qoidalarining qiyosiy tahlili, ularning lingvistik va madaniy jihatlari ochib beriladi. Ushbu ilmiy tadqiqot natijalari davlatlar va millatlar o‘rtasidagi do‘stlik va hamkorlikni mustahkamlashga hissa qo‘shishi mumkin bo‘lib, nutqiy etiketni o‘rganish orqali til va madaniyatlararo aloqalar **haqida so‘z yuritiladi.***

***Kalit so‘zlar:*** *nutqiy etiket, til, madaniyati, o‘rganish, muloqot, tilshunoslik, munosabat*

**KIRISH.** Jamiyatda odob tushunchasi umumiy ifodalanadi. Odob har qanday shaxsning xatti-harakatlarini belgilab beradi. Bu faqatgina dasturxon atrofida emas, balki bular insoniy munosabatlarning barcha me‘yorlariga tayanishi ham hisoblanadi. Mana shunday qoidalar yordamida boshqalar bilan munosabatlarni tartibga solinadi. Muloqot madaniyati va insonning xulq-atvor madaniyati bir-biriga uzviy bog‘langan. Ayniqsa, insonlar o‘rtasidagi munosabatlarning barcha sohalarida, jumladan, ishda, oilada, shaxsiy hayotda va siyosiy maydonda ham muloqot madaniyatiga alohida e‘tibor qaratish muhimdir. Nutq etiketi, masalan, salomlashish va minnatdorchilik bildirish kabi nutq odoblari orqali namoyon bo‘ladi. “Etiket” so‘zi fransuz tilida “yorliq” ma‘nosini anglatib, yunoncha “etos”- “odat” yoki “xarakter” tushunchalaridan kelib chiqqan va “axloq lug‘ati”ni anglatadi. Odob tushunchasi boshqalar bilan munosabatda bo‘lish, muloqot qilish, salomlashish usullariga rioya etish, jamoat joylaridagi o‘zini tutish qoidalari va kiyinish bilan bog‘liq xatti-harakatlar

to‘plamini ifodalaydi.[2] Nutq etiketi insoniy madaniyatning muhim jihatidan biridir. Bu keng qamrovli tushuncha bo‘lib, umumbashariy miqyosda tan olingan muomala qoidalarini qamrab oladi. Nutqiy etiket ham etikaning bir qismi hisoblanib, jamiyatda, insonlar hayotida muhim ahamiyatga ega.

**MATERIALLAR VA TADQIQOT METODOLOGIYASI.** Nutqiy etiketni o‘rganish har doim tilshunoslarning diqqat markazida bo‘lgan. “Nutqiy etiketning o‘rganilishi XX asrning ikkinchi yarmida boshlangan. Ya’ni V.S.Kostamorovning 1957-yilda nashr etilgan “Русский речевой этикет” nomli maqolasi aynan mana shu yo‘nalishdagi izlanishlarning boshlanish debochasi hisoblangan. Xuddi shu davrdan boshlab tilshunoslik bilimlarning maxsus yo‘nalishi – nutqiy etiket tushunchasi paydo bo‘la boshladi”.[1] Nutq etiketni turli tomonlama tahlil qilish mumkin. Namunaviy nutqning asosiy talablaridan biri- aytilayotgan fikrning aniq va to‘g‘ri tarzda tinglovchiga yetib borishi va unda ta’sir uyg‘otishidir. Buning uchun nutqqa ma’lum talablar qo‘yiladi, bu talablar esa kommunikativ jihatning muhim qismi hisoblanadi. Nutq etiketi, boshqa so‘z bilan aytganda, milliy va o‘ziga xos stereotiplarni nazarda tutadi, suhbatdosh bilan aloqa o‘rnatish va uni tanlangan ohangda davom ettirish yoki tugatish uchun qabul qilingan muloqot qoidalari tizimini bildiradi. Ushbu maqolada qiyosiy tahlil, kuzatish metodlari asos qilib olinadi. Jahon tilshunosligida nutqiy etiket bo‘yicha ko‘plab tilshunos olimlar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borganlar. Shu jumladan, A.Knigge, R.Sedlashek, N.M.Firsova, R.Iyuelbgoyfts, V.Xartung, Y.D.Desheriev, X.Shonfeld, B.Yurgen, S.Augenshtein, A.A.Akishina, V.M.Alpatov, N.D.Arutyunova, B.N.Golovin, V.E.Goldin, V.G.Kostomarov, N.F.Mixeyeva, T.N.Naumova, F.Pap, L.P.Stupin, K.S.Ignatev, N.I.Formanovskaya, B.Kim, V.Bredov, I.Renate, Sh.Jems, K.Rayner, X.Lyuger, J.Mala, Sh.Friedmann, J.Schild kabi olimlar nemis, yapon, ingliz, rus, ispan, fransuz tillaridagi nutqiy etiket birliklari yuzasidan tadqiq ishlarini amalga oshirganlar. “O‘zbek tilida nutq madaniyati, nutqiy odatlar masalalarining nazariy tadqiq etilishi va tilshunoslikda alohida tarmoq sifatida shakllanishida S.Ibrohimov, R.Qo‘ng‘urov, X.Doniyorovlar ilk tarjiba ishlarini amalga

olishgan bo'lsa, E.Begmatov, A.Rustamov, N.Mahmudov kabi yirik olimlar, asosan, leksik birliklar, so'z kesimida samarali ish faoliyatlarini olib borishgan.[4]

**NATIJA VA MUHOKAMA.** Barkamol insonning ma'naviyati, uning bilimi, donoligi va, shubhasiz, nutq madaniyati bilan namoyon bo'ladi. Adabiy til me'yorlariga rioya qilish, til odobi va nutq madaniyati ko'nikmalarini egallash oliy ma'lumotli shaxs uchun katta ahamiyatga ega. Nutq madaniyati adabiy tilning barcha jihatlarini – fonetikadan uslubiyatgacha qamrab oladi. Har qanday nutq muayyan me'yorlarga amal qilishi kerak, bu esa nutq etiketi bilan boshqa nolingvistik sohalar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Yaxshi nutq to'g'ri, aniq va qisqa bo'lishi kerak. Bu jihatlar ilmiy nutq uchun ham asosiy mezon sanaladi. Keng ma'noda nutq etiketi ta'sirchanlik, ifodalilik va ijodiylikni anglatadi. Shu bois, har qanday soha vakili o'z nutqini madaniy normalarga asoslashga e'tibor qaratishi lozim. Salomlashishdan boshlangan nutq odobi xushmuomala munosabatlarga kirish uchun yaxshi poydevor yaratadi, tinglovchiga ijobiy kayfiyat bag'ishlaydi.

Umumiy qilib aytganda, hozirgi kunda tilshunoslikka bo'lgan e'tibor yildan-yilga kuchayib bormoqda. Yurtboshimizning ham o'zbek tiliga rivojlantirish yo'lida olib borayotgan ishlari, muhim qarorlari o'zbek tili ravnaqi uchun katta ahamiyatga egadir. 2021-yil 21-oktabr kuni Xalqaro kongress markazida “O'zbek tiliga davlat tili” maqomi berilganining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosim bo'lib o'tdi va ushbu marosimda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ishtirok etdi va nutq so'zladi. “Dunyodagi qadimiy va boy tillardan biri bo'lgan o'zbek tili xalqimiz uchun milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchilik timsoli, bebaho ma'naviy boylik, buyuk qadriyatdir. Kimda kim o'zbek tilining bor latofatini, jozibasi va ta'sir kuchini, cheksiz imkoniyatlarini his qilmoqchi bo'lsa, munis onalarimizning allalarini, ming yillik dostonlarimizni, o'lmas maqomlarimizni eshitsin, baxshi va hofizlarimizning sehrli qo'shiqlariga quloq tutsin,” – deydi muhtaram Prezidentimiz.[3]

Agar muomala odobida inson o'z munosabatlariga ijodiy yondoshsa, ya'ni bir holatda bir necha xil muomala qilish imkoniga ega bo'lsa, etiket muayyan

holat uchun qoidalashtirib qo'yilgan hatti-harakatni taqozo etadi. Etiketning o'ziga xos xususiyatlari nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik fanining ham tadqiqot obyektlaridan hisoblanadi. Masalan, "Muomala madaniyati" nomli darslikda "Etiket – muomala madaniyatining zamonaviy ko'rinishi sifatida" o'rganilib, etiketning turlari tahlil etilgan.[5]

**XULOSA.** Xulosa qilib aytganda, nutq etiketi hayotimizda katta ahamiyatga ega, shu sababli nutq etiketi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar tilshunoslik uchun juda muhim sanaladi. Ikki til doirasida qiyosiy tahlil olib borilgan ilmiy ishlar ko'plab afzalliklarga ega. Nutq etiketi qoidalarini ikki yoki undan ortiq tilda o'rganish ilm-fan uchun katta yutuq hisoblanadi. Bu tadqiqotlar davlatlar va millatlar o'rtasidagi do'stlik va hamkorlikni mustahkamlashga hissa qo'shadi, shuningdek, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishga, dunyo tilshunosligi fanining taraqqiyotiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati**

- 1. Atoyeva Shamsiya Rahmon qizi, Murojaat- nutqiy etiketning muhim komponenti. Result of National Scientific Research 2022 SJIF-4.431, 501-502 bet**
2. E. Begmatov Oliy ta'lim tizimida nutq madaniyatining o'rni. Toshkent:O'zbekiston.1999. B.38
- 3.[https://www.conferences.uz/plugins/themes/bootstrap3/pdf/conf\\_47\\_2022/7.Filologiya\\_fanlarini\\_rivojlantirish\\_yulidagi\\_tadkikotlar\\_1\\_qism.pdf](https://www.conferences.uz/plugins/themes/bootstrap3/pdf/conf_47_2022/7.Filologiya_fanlarini_rivojlantirish_yulidagi_tadkikotlar_1_qism.pdf)
4. Кахаров, К. Ш. Узбек ва немис нуткий этикетларининг киёсий тадқиқи. Филология фанлари буйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертацияси, Андижон-2020.
5. Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари: Филол.фан. докт.... дис.автореферати .- Тошкент, 2000. Б.46